

JÓZSEF ATTILA LÁZADÁSÁNAK ESZTÉTIKAI ÉLMÉNYE

Utókor.

Hét évre József Attila halála után, az ország néhány történelmi pillanatig osztálytalanságba dermedt s a proletár életforma az újjászületés hatalmas élményével ajándékozta meg az embereket. A romok mérhetetlen vázlata, a kollektív halálfélelem nem a megsemmisülés képzeit bontotta ki, hanem az élet kezdetének derűjét. Egyetlen óriás proletáriátus indult neki a békének, felpillantva a föld alól. A költő álma egyelőre aránytalanul bontakozott ki, de az új világ architektúráját a szocializmus alaptörvényei tartották és igazságai képezték ki a szabad élet építményének harmóniáját.

Társadalmunkat, különféle tervekkel felosztott állami időnket, végső fokon, külön-külön önmagunkat is beteljesedett igazságnak fogadhatjuk el, a költő terveiből szövődött valóságnak, amelynek legapróbb részleteit is betölti valaki közülünk.

József Attila műveiben keresve, megtalálhatjuk magunkat, mint az elnyomottság nyersanyagát. Ezzel dolgozott a költő. Lázításának értékét így önmagunkkal mérhetjük.

Indulat nélkül.

Alig képzelhető el indulat nélkül olyan dinamikus fogalom, mint a lázadás. És mégis, valahányszor József Attila egyetemességig felemelkedett lázadó magatartását vizsgáljuk, nem a szenvedély forrósága, hanem az időtlen igazság hűvöse érint meg bennünket. A romantikus felforgatók keceses párdue ugrásaihoz viszonyítva, ő a fenyegető mozdulatlanság. Nem kétséges, hogy a lassanként mégis értelemben forduló világban József Attila lázadása a mozgató erővel egyidőben építő értéket is jelent. Úgy is mondhatnánk, hogy lázadásának kemény anyaga a szabadság világának tartó berendezéséhez tartozik.

*„Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!”*

Gondoljunk erre az érces szigorra, erre a félelmetes lépésre, amely után örület vagy utópia csillámlik. Milyen indulat fölötti rideg látomás ez,

tovább az értelmén, szinte magával a hűvös idővel azonosul. De ha a gondolat hideg égővéből visszautazunk az érzelmek egyenlítőjéhez, a költőt akkor is olyan megfogalmazásban halljuk lázadni, amely a világirodalomban egyedülálló:

*„Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hű
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibenmünk,
mint a mélyhegedű.“*

Nyugodt, lassu ütemű kép ez a proletár sorsról és szerepről. F. zenei hasonlatban mégsincs semmi érzelgősség, egyáltalán nem fínomítja el a dolgokat, sőt mélyebbről rezonáló tartalmat ad. Végső vallomás, könnyű hasonlat, akár a szerelmesére is mondhatná a költő, de ebben a váratlan társításban tökéletesen egybeeseng a marxista proletáriátus képzetel. Minden emberi mű a proletároknak zeng, ennél többet már nem lehet mondani. Illetve lehet, a hasonlat második fele ezt teszi. A mélyhegedű zengése már a lázadás eleven hangja. Hangzása puha, de jelentése több minden nagyobb méretű hasonlaténál. Mint ahogy a hideg fut végig a hátunkon akkor is, ha ezt a megállapítást olvassuk:

„A szegényeké csupán a csönd.“

Ez nem a költészet kérdése. Inkább elszólásnak nevezhetjük. Méreteit első pillanatokban fel sem tudjuk fogni. A csönd, a halál, a semmi, a léttelen salak a szegények tulajdona. Formailag s a roppant boltozatu valóságba jobban illő igazság alig képzelhető el. Történelemrésző lázadás húzódik át rajta, mint a híd. Egyszerű konstrukció, távol az indulati elemektől.

József Attila szavai, megfogalmazásai, visszatérő költői megoldásai úgyszólván kikísérletezett, pontosságukban csaknem tökéletes lírai képletek. A termelési rendből következő igazságtalanság nem játék és nem alkalom nála új költői forma keresésére, hanem megmásíthatatlan adathalmaz, amelyből a vers tömör lehetőségeivel élesebb erővel bontakozhat ki a valóság. Ezt értjük indulat nélküli lázadáson.

A gyermek szerepe.

Lázadásának csaknem egyetlen szubjektív támasza a gyermekkori élmények ereje. A proletár világ otthonban, családban, körülményekben megfogalmazott elsődleges élményéből emlékei, mint a kapitalizmus kísértetei

úgy térnek vissza hozzá. A félelmetes nagyságura megnövekedett konyhai edények, az éggé változott kékítő, a gyilkosság szimbolumává villanó konyhakés, a világ nyöszörgésévé alakult gyermeksírás s az éhséget idéző kenyér, esupa óriás vetület az értelemre a gyermek befogadó idejéből. „*Kirakják a fát*“ című versében véglegesen kimondja, hogy azokat a régi munkásokat, akik a gyermekkorba állványozott pályaudvar és híd világában cipelték a fahasábokat, segítőtársként viszi magával most tudatos, felnőtt idejében.

Lázadása éppen a gyermekkor gyötrelméből életrekelt tárgyak és hangok fenyegető erején nyeri el teljes hitelességét a költői időben. A Duna a város minden szennyesét mossa, mint valamikor az édesanyja. Erről az arányokat felbontó növekedésről beszélünk és ezt nevezzük szubjektív támasznak lázadásának mikro-világát kutatva.

Az éjszaka kenyeret lopó gyermek így áll otthonában:

*„Ha belé — belereccsen a szörnyü kredenc,
ajkára repül kicsiny ujja:
könyörögne az irgalomért, de a csend
zord kürtje a zajt tova fujja.*

*Ez a zaj, ez a kín, e világreccsés
nem szünve, dühöngve növekszik.
Belesápad a gyermek, elejti a kést
és visszalopódzva lefekszik...“*

Ebből a két versszakból vizsgálódásunk szempontjából a szimbolizáló szavak legfontosabbak: *szörnyü kredenc, e világreccsés, visszalopódzva...*

A zaj, amely elriasztja a proletárt attól, hogy kenyeret ehessen, a világ reccsése. Az egész nagy ellenséges világ ellene van annak, hogy éhséget kielégítse. Mindezt a kredenc reccsenésének zaja váltja ki a felnőtt költőből. Ugyanezzel a késői megnövekedéssel ragyog „*Ajtót nyitok*“ kezdetű versében a mosogatótál, a mama halálának egyik angyalaképpen. Így emlékezteti a futószalag hangja is a gyermek sírásra s így hasonlítja a gyermeksírást a munka s a természet keserves zajaihoz.

A gyermekkor élményei *megnövekedésükkel* támogatják József Attila lázadását, amelyet az értelem elrendez aztán a maga józan és súlyos törvényei szerint.

Az élmény kimerevítése.

Ezzel az átváltással válik *tudományossá* a lázadás. Egész költői szótárát végiglapozhatjuk, anélkül, hogy a nyomornak egyetlen frázisával, vagy eltúlzott meghatározásával találkozni. Pontossága ezért a gyönyörködteté-

sen kívül az ember értelmét borzasztja meg. Hatalmas verse, a *Hazám* olyan kiszámított, mint az operáció. Semmi öncéluság nincsen benne. A vers feltárja az ország halálos betegségét, de nem reszket a hangja, diagnózist mond, vág, csillog a kór. A vers utolsó fejezetében gyógyít a költő. Hangja ugyanolyan nyugodt lejtésű, mint operáció közben. Egyetlen tévedése sincs a „*Mondd, mit érlel...*“ kérdései közben, pedig ez a vers már a pátosz veszélyeit rejti magában. Kitűnő példája ez a vers annak, amikor a költő tudásába dermeszti élményét. Ebből a biztonságos szemszögből tudja nézni az ellenséges tél éjszakáját úgy, mint birtokát a tulajdonosa. Ezért pontos közgazdaság „*Haszon*“ című verse is.

*„Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.“*

Ismét a tervszerűség fordulata. Az élményeknek olyan feladata van, amelyet nem lehet betölteni kisebb tünetekkel, részlet-lázadással. Az adatok seregszemléje a forradalom hangulata helyett rendet akar teremteni közös dolgainkban.

Az irreális lírizálódott emlékek, József Attila ragyogó dialektikáján ismét megtalálják egyensúlyukat a valóságban. Idomaira bontja a gomolygást, éles színekre választja el a szívárványos csillogást, megszerkeszti a kapitalizmus kristály alakzatait, a változó nagyságú és a piramisokra emlékeztető gulákat, amelyeket akarva-akaratlanul hord össze a nép, akár a hasznot, a megfoghatatlanul keletkező és mindenütt jelenlevő kisajátított többletet.

Lázadásának fontos része *mérnöki* munka, mint ahogy nem véletlenül nevezte magát az adott világ varázsai mérnökének. Ezt a mérnöki munkát csaknem egész költészetén követhetjük. Fölmérte a világot valóságos kiterjedésében és önmagában, kirajzolja a nyomor arányait, ketté metszve a gyárakat, tanyai házakat, munkás laktanyákat.

*„Magadra ismersz? Itt a lelkek
egy megszerkesztett, szép szilárd jövőt
oly üresen várnak, mint ahogy a telkek
köröskörül mélán és komorlón
álmodoznak gyors zsibongást szövő
magas házakról.“*

A nyomor látványából így lesz tárgyi szerkezet, hideg hasonlat gyógyítja az ürességet, az építés zengése nyomja el azonnal a nyomorúság csendjét.

Nagyobbra nyitja körzójének ágait a költő:

*„Az egész emberi
világ ítt készül.“*

Nagyobbra merevíti az élményt, kiragadja a lázadás kis, olesó lehetőségeiből. Felméri a világot, megrajzolja az igazságtalanság térképét, mint ahogy a nyomor arányaival térképet rajzol a penész. Pontosan regisztrálja a kapitalizmus alkotásait, azt a világot érzékelteti velünk, amely elméretezett perifériáról árulkodik. Alig mozdítja el a látványokat eredeti helyükről, inkább megfagyasztja azokat. Hiszen ezek a mérnök-látványok önmagukban is ugrásra készek, szabadulni vágyók és kitesztottságukban tökéletesek.

A világ a költő pontos kivetítésével kap mentséget létezésére és a lázadásban nyeri el értelmét, mintha valami tökéletesen forradalmi hangszilyozás rendet teremtene éktelen isteni zsvajából.

A harmónia.

*„Szállj költemény, szőlj költemény
mindenkihez külön-külön,
hogy élünk ám és van remény, —
van idő, csípjük csak fülön.“*

*Nyugtasd a gazdagok riadt
kis lelkét — lesz majd kegyelem.
Forrást kutat, nem vért itat
a szabadság s a szerelem.“*

Marxista derünek nevezzük azt a fényességet, amely ezekből a sorokból árad. Ha lett volna idáig igazi indulati elem József Attila megrendítően értelmi lázadásában, akkor az Ars poeticájának gondolatmenetén omlana össze. A forradalom, a korlátait szétzúzó elnyomottság föltámadását is valami rettenetesen tiszta fegyelemben látja, anélkül, hogy egy pillanatra is átreszketne rajta a diadal, vagy a bosszúállás gyönyöre.

*„Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen.
Kísérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem.“*

Mi más ez, ha nem megboesájtás a legnagyobb és legvégsőbb harmóniák világából, ahonnan az embert, mint biológiai képződményt lehet

látni és ahonnan a kapitalizmus valóban tűnékeny, rövidke jelenség. A költő

*„tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.“*

Az igazságtalanság megoldásának hangja még fegyelmezettebb. A jövőt szilárd halmazállapotban látja, anélkül, hogy utopisztikus remények bővölnék. A győzelem gondolatára azonnal új harmóniákat szerkeszt. A kapitalizmus bukását a fejlődő értelemről következőt s a szocializmus diadalának gondolata *elméjében* okoz boldog megrázkódtatást.

Nem kételkedünk abban, hogy József Attila végső látomásában egyetlen pártot lát, e harmóniát magában hordozó pártot, az állandó vízió pártját, a tökéletességet folyton építőt, a feltétlen győzedelmeset, a pártot, amely az Emberiséggel azonos. Szinte olyan erővel látja ezt, mint a katolikus káprázat a végítéletet. Szavakban azonban egyelőre nem merünk megfogalmazni látásának jövőbeli alkotóját, mindenesetre tudományos szálain a marxizmus közgazdaságának élénksége csillog, valami tervszerű derű, talán az egész föld értelmi lázadásának kozmikus boldogsága.

Eszztétikai élmény.

József Attila lázadásának hideg biztonsága a legélesebb fordulat líránkban. A humanizmus magasságának határa, ahol már nem átalakulásról van szó, hanem új településről a kapitalizmusból való népvándorlás után. Petőfinek is vannak *közeli* fényjelei, amelyek összetételükben hasonlítanak József Attila reményéhez. De Petőfi még énekelt, míg József Attila ajkán csörömpölt a szó, fenyegetően jelezvén a harmóniák nélküli emberi világ végét és azon túl a tudós örömeivel hirdetve az értelem győzelmét.

*„Míg megvalósul gyönyörű
képességünk a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,*

Az Ars poeticában:

A mindenséggel mérd magad!

Itt fejeződik be a lázadás mérnöki munkája, a rendnek ebben a végső vázlatában, ahol a rend fiai józanul látják majd a végtelen szerény határait és ahol az ember otthonias mértékegysége a mindenség lehet.

Ez a következetes materialista lázadás éppen korlátoknélkülisége miatt úgy hordja magában az anyagfölötti harmóniákat is, mint a világegyetem a tágulás lehetőségét. Egységes, zárt, teljes, mégis játékosan csillogó. Költészetté fogalmazott nyugtalanság, alkotássá feszült rombolás, iránytűvé érecesedett vágyakozás. Lázadás, amelynek megoldása az *értelem* és nem keres érzékeny menedéket. József Attila lázadása önmagában is, mint időtlenséget meglebbentő érték száll tovább költészetünknek ismeretlen láthatára felé.

GYÁRFÁS MIKLÓS

EGY NYOMORÉKHOZ

(Az Egyetem előtt 1945-ben)

*Lásd, elhullottak a bátrak a boldogok el az ifjak
úgy reccsentek sorra mint a sajjó dereku erdők
csonkjaik éle sebzi csak olykor az élők
kedveseik érzékeny életét —*

*és lágyhúsú lányok
száradtak ki örökre sötét pincék beomoltán
férfiak árvult testén ráng csak néha a bőr még
csókjaik emlékére talán —*

*eldőltek az elme
oszlopai kikerül világra sugárzik a törvény
ők kik még a halálból is ránk gondoltak a pállott
táborok irtózatossá kertjeiből szakítva kibomló
édesszagú szirmokat mintha túlnani fákról
szálldosnának errefelé a levelek —*

*őket
őket se kímélte senki mert nincs ki kíméljen
és nincsen akit kímélni lehetne —*

*a roppant
sorsu munkások is odaveszttek ők akiké a
tárt-kapúju jövendő ők kik a hidakat dobják
át a folyókon kik zengő huzalokra fűzik fel
végig a földet ők kik órjás szerkezetekbe
építik értve a földön a vízben az űrben
tomboló szertelen törvényeket és szakadatlan
mind együtt táncolnak a széles erők ütemével
ők az erősek a büntelének lásd —*

és te csak itt állsz